

Проблема селянської заможності доби НЕПу: сучасне бачення

Стаття присвячена проблемі української селянської заможності періоду нової економічної політики (1921 – 1929 рр.) за матеріалами, що знайшли своє відображення у роботах вітчизняних та зарубіжних авторів 90-х рр. XX ст. Висвітлено різні підходи дослідників до визначення показників селянської заможності доколгоспного періоду.

Ключові слова: сільське господарство, куркуль, заможне селянство, історіографія.

Статья посвящена проблеме украинской крестьянской состоятельности периода новой экономической политики (1921–1929 гг.). По материалам, которые нашли свое отражение в работах отечественных и зарубежных авторов 90-х гг. XX в. Освещены различные подходы исследователей к определению показателей крестьянской состоятельности доколхозного периода.

Ключевые слова: сельское хозяйство, кулак, зажиточное крестьянство, историография.

The article is devoted to the problem of rich ukrainian agriculture of the period of new economic politics (1921-1929) on materials, which was reflected in the work of Soviet domestic authors and 60's - 90's of XX century. It was covered different approaches of researchers to the determination of rich agriculture indices till collective farm period.

Key words: agriculture, kurkul, rich farming, historiography.

Дослідження аграрної історії України XX ст. не може бути повним без якісно нового, в умовах існування самостійної незалежної української держави, висвітлення тієї важливої соціально-економічної ролі, яку відіграло в житті доколгоспного села економічно міцне (заможне) селянство, яке справедливо, на наш погляд, в сучасних умовах визначається як фермерство.

За роки панування в суспільстві більшовицької ідеології сутність даного питання була серйозно деформована ідеологічно заангажованими чинниками, які заважали, і все ще заважають, правдивому і реалістичному розкриттю тієї важливої ролі, яку відігравали у функціонуванні аграрного сектора економіки України заможні групи селянства.

Метою даної статті є історіографічний аналіз робіт науковців 90-х років минулого століття, які присвячені розкриттю широкого кола суспільно-політичних і соціально-економічних проблем, що стосуються функціонування в роки непу економічно міцних селянських господарств.

Виділяючи соціально-економічні параметри заможності селянських господарств слід, безумовно, зупинитися на баченні згаданих критеріїв відомим сучасним дослідником даної проблематики С. Ляхом [1]. Заможність селянських господарств визначається, на думку вченого, наступними рисами. Головним є використання в даному господарстві сторонньої (найманої) робочої сили. Наймали переважно сторожів, пастухів (посезонно: липень-вересень), доглядачів за худобою, осіб для роботи на плантаціях цукрових буряків, городніх культур чи виноградників, хатніх няньок, кваліфікованих трактористів (хоча їх, як наголошує С. Лях, наймали лише найбільш заможні селянські господарства). Інші риси селянської заможності, які виділяє дослідник – це використання у власному господарстві удосконаленого сільськогосподарського реманенту та машин; участь у політичному житті села, зокрема, у виборчому процесі; несприйняття соціально-економічних перетворень радянської влади на селі.

Економічно сталє, а звідси, відповідно заможне селянське господарство С. Лях термінологічно виділяє саме як "заможно-куркульське". В дану групу сільських заможників науковець включав "заможне селянство й експлуаторські елементи". При цьому, як логічно витікає з його монографічного дослідження, до заможного селянства він включає вищесереднє селянство, а до т.зв. "експлуаторських елементів" – "куркульство" – як найбільш міцну групу селянства, яка вкладала прибутки не лише в сільськогосподарське виробництво, а і в промислове, завдяки чому отримували додаткові прибутки, і завдяки цьому були сільськими кредиторами.

Серед публікацій початку 90-х рр. XX ст. особливу увагу привертає інформаційно насичена монографія В. Калініченка "Селянське господарство України в доколгоспний період (1921-1929 рр.)" [2], в якій на основі ґрунтовного аналізу подається загальний стан українського селянського господарства, а також ті соціально-економічні проблеми, які турбували тогочасне село. Дослідження містить важливу інформацію стосовно бачення критеріїв тогочасного заможного селянства. Так, В. Калініченко, на основі ретельного аналізу української тогочасної селянської родини доводить, що заможність господарства доколгоспного періоду визначалась, наряду з іншими умовами, доброю забезпеченістю чоловічими робочими руками. Чим більша кількість – тим господарство заможніше. Так у 1924 р. в групі із землезабезпеченістю понад 21 дес. на двір, тобто в заможних господарів, чоловіків у робочому віці не мали тільки 0, 3% дворів. Переважна більшість цих господарств були забезпечені чоловічою робочою силою, що при наявності в достатній кількості інших засобів виробництва було необхідною умовою існування заможного селянського трудового господарства [3]. Він також зазначає, що в сучасних дослідженнях поділ селянських господарств доби непу за вартістю засобів виробництва має наступний вигляд: дрібнокапіталістичне (куркульське) – понад 1600 крб., бідняцьке – до 200 крб., середняцьке – від 200 – до 1600 крб. Проте В. Калініченко, характеризуючи дрібнотоварне господарство (середняцьке) диференціює його, поділяючи згадані господарства на дві групи. До однієї він відніс незаможне середняцьке господарство, із вартістю засобів виробництва на двір від "201 до 400" карбованців [4]. До іншої – яку він назвав "верхній прошарок заможних середняків" – господарства, "що мали засобів виробництва від 80 до 1600 крб. на двір" [5]. До речі остання група у своїх господарствах використовувала найману працю. Як

бачимо вищезаможних середняків в період непу було не досить багато і здавали вони-то лише "5, 3% від їх загальної кількості" здавців землі [6].

До речі, В. Калініченко, при характеристиці середняків необгрунтовано випускає їх середню групу вартість засобів виробництва в якій коливалась в межах від 401-800 крб. Стосовно товарних лишків, то за твердженням даного дослідника, заможний прошарок середняків, маючи 6, 91 десятин посіву на господарство (1927 р.) мав постійно стабільні лишки хліба (у порівнянні: незаможні середняки – мізерні лишки). Мало значні товарні лишки, як наголошує В. Калініченко, і дрібнокапіталістичне селянське господарство, на одне господарство якого припадало 10, 65 десятин посіву (1927 р.) [7].

Особливі ознаки заможності українського селянства виділяє В. Калініченко характеризуючи тогочасний земельний фонд на селі. Маючи земельні лишки, в 20-х рр. ХХ ст. селянські заможні господарства намагалися використати землеустрій для їх збереження. За офіційними даними про селянське землекористування в УРСР (1927 р.) заможне дрібнокапіталістичне господарство (т. зв. "куркулі") мало у своєму розпорядженні "5, 5% селянських земель (2710, 0 тис. дес.)" (у порівнянні: середняцьке – 78, 3% земель; бідняцьке – 14, 2%) [8].

Стосовно даних відносно селянських посівних груп, то як зазначає В. Калініченко, заможне господарство засобами виробництва понад 1600 крб. визначалось наявністю на двір близько 9, 96 десятин на господарство, або 1, 45 десятин на ідця. Хоч по цьому важливому показнику спостерігались суттєві регіональні коливання.

Акцентуючи увагу на специфіці грошової оренди в добу непу (тобто сплату грошима за користування землею) В. Калініченко наголошує на тому, що дана форма оренди суттєво переважала серед заможних груп селянства (у середняків – за користування землею розраховувались частиною урожаю або ж іншими натуральними формами).

В роки непу досить поширеним явищем була оренда землі заможними селянськими господарствами. Банальна річ, до жовтневого перевороту 1917 р. сільські заможні групи були в переважній більшості виключно збирачами землі в оренду, а в роки непу – навпаки, вже виключно її орендарями. Так, заможні селянські господарства, за даними на 1927 р. обіймали 19, 7% всього земельного орендного фонду України, або майже п'яту десятину. Пересічно на 1 двір заможного орендаря припадало 5, 63 дес. орендованої землі. Оренда, як зазначає В. Калініченко, мала підприємницький характер (на це вказує 45, 6 % кількості господарств орендарів із застосуванням сторонньої робочої сили [10]).

Аналіз наведених В. Калініченком даних щодо функціонування заможних селянських господарств 20-х рр. ХХ ст. дає підстави твердити, що і заможне середняцьке і звичайно ж, так зване дрібнокапіталістичне господарство об'єктивно були окремими категоріями заможного українського селянства. Хоч вони і відносяться, за нашими баченням, до категорій заможного селянства, проте кожна з цих груп має свої специфічні особливості. Так, дрібнокапіталістичне селянське господарство, за В. Калініченком, мало наступні характеристики: а) вартість засобів виробництва понад 1600 крб.; б) концентрація великої кількості земельних лишків, котрі залишились в даних господарствах після жовтневого перевороту 1917 р. в результаті різного роду дій, (у т. ч. і незаконних); в) землезабезпеченість по Україні в даних господарствах складала в середньому переважно 9, 96 десятини; г) оренда землі (19, 7% всього орендного земельного фонду України); д) велика кількість товарних надлишків зерна.

Натомість заможне середняцьке господарство мало наступні риси: а) вартість засобів виробництва коливалась в межах від 801 – до – 1600 крб.; б) використовувало у власному господарстві працю сторонніх робочих рук; в) плата за оренду землі у грошовій та натуральній формах; г) наявність стабільних лишків грошової продукції для ринку; д) посів зернових культур становив у середньому – 6, 91 десятини.

Диференціацію селянських господарств України доколгоспного періоду частково подають на початку 90-х рр. ХХ ст. фахівці в галузі української селянської кооперації А. Морозов [11] та В. Марочко [12].

Так, А. Морозов, аналізуючи господарське значення діяльності кредитної сільськогосподарської кооперації вказує на існування в непівську добу на селі п'яти господарських груп. Це такі групи господарств як: "бідняцьке", "нижчесереднє", "середнє", "вищесереднє" та "заможнє". Наводячи той факт, що дві останні групи (вищесередні та заможні) у другій половині 20-х рр. купували надзвичайно дорогі і технічно удосконалені сільськогосподарські машини, на відміну від двох перших, і, до речі, вартість амортизаційних витрат, що припадали на одну десятину, у двох останніх групах була в три – п'ять разів нижча ніж в інших, він як ми вважаємо, автоматично зараховує заможне господарство і вищесереднє до категорій суто заможного селянства України [13].

Натомість В. Марочко, наводить на відміну від А. Морозова, поділ тогочасних селянських господарств на три групи: "заможні", "середняцькі" та "бідняцькі". Тогочасна соціальна диференціація, зазначає дослідник, має характерне для дрібнотоварного виробництва. Майнова нерівність, зумовлена економічним станом господарств, не означала соціальної неоднорідності: "Між так званими "куркулями" і "середняками" важко було знайти докорінну відмінність. Однак більшовики намагались використати майнову нерівність як політичний інструмент їхньої теорії класової боротьби" [14]. Образне, але досить виразне відтворення свавілля щодо заможного і менш заможного селянства, яке тривало в українському селі упродовж багатьох років подає В. Марочко, приводячи слідуєчий тогочасний прилуцький вислів: "Більша борода – куркуль, менша – середняк, а в кого зовсім маленька борода – бідняк значить" [15]. Проте дослідник не подає поділ заможного селянства на певні групи, натомість він приводить наступні характерні ознаки доколгоспної селянської заможності: а) наявність у господарстві прибутків від торгівлі, лихварства та обробітку орендованої землі; б) використання найманої праці; в) добра забезпеченість господарства худобою; г) наявність великої кількості

технічно удосконаленого сільськогосподарського реманенту; д) прагнення до збільшення власних земельних наділів.

В. Марочко констатує, що наведені вище ознаки, притаманні суто "заможним" господарствам, а не "куркульським", "оскільки за словом "куркуль" у доколгоспний період стояв синонім – "контрреволюціонер" [16].

Виділяючи специфічні ознаки селянської заможності дослідниками періоду 90-х рр. ХХ ст. слід, безумовно, виділити бачення поставленої нами проблеми зарубіжними фахівцями з історії України. Як професор Йоркського університету в Торонто (Канада) Орест Субтельний, так і відомий американський історик українського походження Тарас Гунчак приходили у своїх дослідженнях до переконливої констатації факту наявності в 20-ті рр. ХХ ст. на селі окремої соціальної групи – заможного селянства [17, 18]. Орест Субтельний зазначав, що заможність селянства визначалась в роки непу більшовицькою партією за наявністю наступних ознак: наявність у власному господарстві більших засобів виробництва, на відміну від інших соціальних груп села; використання найманої праці; наявність 10-15 акрів землі, кілька коней та овець. Стосовно майнового стану заможного селянства, то, як наголошує О. Субтельний, воно в "сучасних цінах навряд чи перевищувало б 600-800 доларів США" [19].

Досить не просто було в 20-ті рр. ХХ ст., констатує дослідник, визначити "хто саме є куркуль". Проте зображення більшовицьким режимом їх як "'кровопивців-лихварів" та "експлуататорів" своїх односельців рідко відповідало дійсності" [20]. Він вказує також на те, що до початку непу значна частина заможного селянства, яка термінологічно визначена в науковій літературі саме як "дореволюційне куркульство" в період громадянської війни було знищене, тому в роки недостатньо розвинутого товарного виробництва за радянським науково-термінологічним тлумаченням т.зв. "куркулями нерідко ставали колись убогі селяни, що завдяки нату́жній праці розбагатіли за непу" [21]. В більшовицькій тоталітарній державі визначенням проблеми, хто є в селянському середовищі "куркулем" займались представники Чека, голова сільської ради та партійний секретар. Тому у вирішенні поставленої проблеми, за О. Субтельним, "свою роль відігравали заздрість, особисті антипатії й дуже часто небажання селян вступати до колгоспів. Тому куркулями оголошували багатьох середняків" [22].

Офіційна державна, партійна, історична література в період непу виділяла лише одну групу заможного селянства – т. зв. "експлуататора куркуля". Пояснюється це самим фактором існування тогочасної тоталітарної радянської системи.

Аналіз історіографії 90-х рр. ХХ ст. стосовно проблеми визначення соціально-економічних параметрів заможного селянського господарства доби непу (яке з позицій сьогодення, на наш погляд, справедливо було б визначати як фермерське) ще раз переконливо доводить, що в ці роки, як до речі і в історіографії попередніх років, над даною проблемою тяжіли ідеологічно-заангажовані радянською системою чинники. Проблема дослідження була вкрай заполітизованою. Однак, не дивлячись на це, історіографічний аналіз дає можливість подати, достатньо об'єктивні з точки зору сьогодення, параметри заможного селянського господарства доколгоспного періоду. Серед їх головних ознак виділимо наступні: накопичення в результаті активної господарської діяльності значних грошових капіталів і, звичайно ж, сплата податків з прибутку; наявність у власному користуванні надлишків засобів виробництва; добра забезпеченість господарства чоловічими робочими руками; використання у власному господарстві сторонньої робочої сили (посезонну, а в деяких місцях – постійну); наявність постійних сталих лишків зернової та іншого роду продукції; заможна селянська родина складалася приблизно із сімох членів; переважання грошової та натуральної форми оренди землі; оренда землі; використання у власному господарстві технічно удосконаленої сільськогосподарської техніки; наявність у господарстві прибутків від торгівлі та лихварства; добра забезпеченість господарства худобою; прагнення до збільшення власних земельних наділів; концентрація значних площ власних зернових посівів.

Історія свідчить, що в роки непу на українській землі господарював ефективний приватний власник-трудівник, власник-фермер. Проте його існування ніяк не узгоджувалось з офіційною комуністичною доктриною; воно було примарою для тогочасної тоталітарної системи, для її ідеології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Лях С.Р. Наймана праця в сільському господарстві України в умовах непу. – К., 1990. – 127 с.
2. Калініченко В.В. Селянське господарство України в доколгоспний період (1921 – 1929 рр.). – Харків, 1991. – 129 с.
3. Там само. – С. 27.
4. Там само. – С. 44.
5. Там само.
6. Там само. – С. 45.
7. Там само. – С. 80.
8. Там само. – С. 35.
9. Там само. – С. 36.
10. Там само. – С. 44.
11. Морозов А.Г. Село і гроші. Українська кредитна кооперація в добу непу. – Черкаси, 1993. – 274 с.
12. Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861 – 1929 рр.). – К., 1995. – 224 с.
13. Морозов А.Г. Вказ. праця. – С. 218 – 219.
14. Марочко В.І. Вказ. праця. – С. 116.
15. Там само. – С. 117.
16. Там само. – С. 121.

- Субтельний Орест. Україна: історія. – К., 1993. – 720 с.
- Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття: Нариси політичної історії. – К.: Либідь. 1993. – 288 с.
- Субтельний Орест. Україна: історія. – К., 1993. – С. 503 – 504.
- Там само. – С. 503.
- Там само. – С. 504.
- Там само.

БДК: 94 (430):329.14

Ю. В. Міюц

Нацистська виховна молодіжна політика Третього рейху: основні ідеологічні складові

Стаття присвячена висвітленню ідеологічних складових нацистської виховної молодіжної політики доби Третього (1933- 1945 рр.).

Ключові слова: Третій рейх, НСДАП, «Гітлерюгенд», націонал-соціалізм.

Статья посвящена освещению идеологических составляющих нацистской воспитательной молодежной политики Третьего рейха (1933-1945 гг.).

Ключевые слова: Третий рейх, НСДАП, «Гитлерюгенд», национал-социализм.

The article is devoted to the analysis of the ideological components of the Nazi youth educative policy during the Third Reich (1933-1945).

Key words: the Third Reich, NSDAP, «Hitlerjugend», national-socialism.

Інтерес до проблеми вивчення генези націонал-соціалізму виник серед науковців світу відразу після скінчення цього явища. На початок XXI століття історіографія цього явища вже представлена великою кількістю досліджень, причому найбільшу увагу істориків за минулі десятиліття привертала сюжети пов'язані зі створенням масової бази, висвітлення політичних портретів нацистської еліти, ідеологічних передумов, власне механізму існування тоталітарної диктатури НСДАП тощо. Кількість наукових розвідок вже давно сягнула позначки 40 000 позицій. розвідок [1]. При цьому найбільшу увагу дослідників притягували проблеми створення масової бази нацизму, його ідеологічні витoki, механізм функціонування власне НСДАП, військово-політичні аспекти тощо. В той самий час, у вітчизняній історіографії дослідження націонал-соціалізму відбулося немов у «безповітряному просторі», так як маловивченими залишалися історія суспільних установ, історія історії культури, суспільної свідомості і т.п. [2, с.9] У тому числі були і проблеми щільно пов'язані з діяльністю молодіжних організацій Третього рейху.

Сьогодні загальновідомим фактом є те, що головною молодіжною організацією фашистської Німеччини, «Гітлерюгенд». Саме з даною структурою пов'язана «фатальна тема» тоталітарного суспільства – створення нового типу. Сама тоталітарна система в зв'язку з властивими їй умовами функціонування неминуче піддається в проблему «людського матеріалу». Єдиний шлях створення «нового надлюдина», який повинен вирощуватися в тоталітарному суспільстві, як у теплиці. Тому цілком логічно, що будь-які тоталітарні режими робили, якщо не головну, то вельми значну ставку на виховання молоді. Саме молодь, позбавлена свого життєвого досвіду, легше піддається і обману і вихованню. У зв'язку з цим далеко не випадкова фраза, сказана Гітлером: «Свою виховну роботу я почну з молоді. Зі старими вже нічого не зробиш» [3, с.123].

Існує на сьогодні вже немало й монографічних, і дисертаційних досліджень, що висвітлюють різні аспекти молодіжної політики нацистської Німеччини в 30-ті рр. XX ст. [4] Серед сучасних дослідників, що працюють у сфері СНД, можна згадати роботи Ю.В. Галактіонова, Ю.А. Михальчишина, О.Г. Шагалової, О.Р. Давлетова та інших, в роботах яких було започатковано дослідження даної проблематики [5]. Серед іноземних дослідників можна пригадати наукові розвідки Гвідо Кнопфа, Норберта Фрая, Клаудію Кунц, Стефана Маркса, Кристофера Роберт – Веллера, Кетрін Комріш та інших [6].

Річ у тому, що незважаючи на вагомий обсяг вже існуючих робіт присвячених нацизму, історики все ще залишають чисельні лакуни з цієї проблематики. Наприклад, не існує ще загальновизнаного трактування щодо термінів «фашизм» чи «нацизм»; маловивченими залишаються методи, засоби, прийоми поширення нацистської ідеології» [7, с.127], також не розкриті і «проблема співвідношення в нацистській системі виховання методів терору, пропаганди та організаційно-політичного впливу, їх взаємозв'язки і взаємодію у певні періоди існування режиму» [8, с.92]. Однією з таких лакун сучасної вітчизняної історіографії дослідження виховної політики НСДАП є саме розробка молодіжної політики НСДАП у сфері виховання доби існування Третього рейху (1933-1945 рр.).

У зв'язку з цим, мета даної статті – проаналізувати ідеологічні складові нацистської виховної молодіжної політики доби Третього рейху (1933- 1945 рр.).

З самого моменту зародження Третього рейху (23 березня 1933 р. – Ю.М.) одним з провідних напрямків внутрішньої політики держави Адольфа Гітлера було виховання підрастаючого покоління на фундаменті нацистської ідеології. Саме молодь була тим матеріалом, із якого фюрер збирався створити людину нового «ардичного типу» [9, с.39]. Як часто-густо повторював лідер «Гітлерюгенду» Бальдура фон Ширах – «Надії Німеччини покладені на тих, хто сьогодні росте без класової ненависті та забобон – на молодь» [10, с.76]. Завдання, які панували за добу Веймарської республіки (1919-1933 рр.) – загальнолюдські ідеали; ідеї соціальної